

KS. KAZIMIERZ ŚWIĘS

Lublin

KS. TADEUSZ BIENIEK

Katowice

RELIGIJNOŚĆ ŻOŁNIERZY W WYMIARZE WSPÓLNOTOWYM

Przemiany społeczne ostatniego dwudziestolecia postawiły wiele trudnych zadań przed Kościołem. Jednym z nich jest potrzeba tworzenia duszpasterskiej strategii, aby skutecznie dotrzeć z orędziem zbawienia zarówno do pojedynczego człowieka, jak i do grup i środowisk społecznych. Wypełnienie tego zadania zakłada dobre rozeznanie środowiska. Do tego nawołuje też Sobór Watykański II, zachęcając duszpasterzy do wykorzystania wszelkich środków poznania sytuacji społecznej, w tym także badań socjologicznych (DB 16). Trzeba podkreślić, że w Polsce przeprowadzono wiele badań socjoreligijnych ogólnopolskich i środowiskowych oraz badań obejmujących różne kategorie i grupy społeczne.

W niniejszym w artykule zwróci się uwagę na szczególną kategorię społeczną, jaką są żołnierze odbywający czynną służbę wojskową. Istnieje kilka racji teoretycznych i praktycznych uzasadniających podjęcie tego zagadnienia. Do pierwszych można zaliczyć chęć właściwej oceny religijności żołnierzy. Należy tu dodać, że prowadzone do tej pory badania nad postawami religijnymi wojskowych były zbyt obciążone ideologicznym założeniem o laicyzującym wpływie służby wojskowej. Rzutowało to zarówno na sposób stawiania pytań, jak i interpretację wyników¹. Drugą racją są wspomniane względy duszpasterskie. Jan Paweł II w konstytucji *Spirituali Militum Curae* nr 1 podkreśla, że żołnierze ze względu na ich szczególne warunki życia

¹ J. C z e r w i ń s k i. *Postawy światopoglądowe w środowisku wojskowym*. Warszawa 1981.

potrzebują konkretnej i specyficznej opieki duszpasterskiej. Zapewnienie tej opieki wymaga bliższego poznania środowiska wojskowego.

Niniejszy artykuł przedstawia fragment badań nad religijnością wojskowych. Pomysłodawcą i autorem projektu badań jest ks. prof. W. Piwowarski, który w ramach prowadzenia prac doktorskich i magisterskich chciał zwrócić tym razem uwagę na środowisko wojskowe. Podstawowym problemem jest pytanie, jaka jest religijność wojskowych w wymiarze wspólnotowym. Ten wymiar religijności i sposób jego operacjonalizacji są wystarczająco opisane w literaturze socjologicznej² i nie ma potrzeby ich powtarzać. Zwrócenie uwagi na ten parametr religijności żołnierzy wydaje się jednak ważne z punktu widzenia duszpasterstwa wojskowego. Ordynariat polowy ma już ugruntowaną strukturę, na którą obecnie składa się 10 dekanatów wojskowych, 78 parafii wojskowych oraz 64 samodzielne ośrodki duszpasterskie. W tych placówkach pracuje łącznie 180 kapelanów wojskowych³. Wiadomo, że „sukces duszpasterski” zależeć będzie od nastawienia do tych instytucji, a także do pracujących w nich duszpasterzy. Niektórzy socjologowie na podstawie badań uważają, że subiektywne nastawienie do Kościoła jest czynnikiem najbardziej różnicującym religijność Polaków⁴.

Po krótkiej charakterystyce badanych w dalszej części artykułu będzie omówione poczucie przynależności do Kościoła oraz stosunek do instytucji religijnych.

I. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH

Za zgodą wyższych instancji wojskowych wiosną 1996 r. przeprowadzono badania socjologiczne w dwóch wybranych jednostkach wojskowych. Pierwszą grupą przebadanych osób byli żołnierze Pierwszego Pułku Specjalnego Komandosów w Lublińcu. Jest to formacja podlegająca Ministerstwu Obrony Narodowej. Żołnierze tej jednostki przygotowani są do specjalnych zadań w czasie wojny, głównie do działalności dywersyjnej na tyłach wroga. Konflikt pomiędzy dotychczas uznawanymi zasadami i wartościami (także

² W. P i w o w a r s k i. *Socjologia religii*. Lublin 1996 s. 58-66.

³ Zob. *Schematyzm ordynariatu polowego*. Warszawa 1997.

⁴ T. S z a w i e l. *Postawy i orientacje społeczne polskich katolików w trzy lata po rozpoczęciu reform politycznych i ekonomicznych*. W: *Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce*. Red. I. Borowik, W. Zdaniewicz. Kraków 1996 s. 60-61.

religijnymi) a wartościami wpajanymi w wojsku okazuje się często destrukcyjny dla postępowania żołnierzy.

Drugą grupę badanych stanowią żołnierze szkoleni w Centralnym Ośrodku Szkolenia Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Od 1965 r. podlegają oni ministrowi spraw wewnętrznych i znani są z popularnej nazwy „Nadwiślańczycy”. Obecnie do tej formacji, która ma oddzielne dowództwo, należy około 12 jednostek wojskowych specjalnego przeznaczenia, rozlokowanych w różnych miejscach Polski⁵. Specyfika pracy i zadań jednostek nadwiślańskich wymaga dobrego wykształcenia, wszechstronnych umiejętności, przygotowania do działań w stanie najwyższego zagrożenia.

W obydwu powyższych grupach metodą losowania systematycznego z listy wytypowano do badań po 270 żołnierzy, z którymi przeprowadzono w kompaniach wywiad audytoryjny. Zakwalifikowane do dalszej analizy 523 wywiady poddano statystycznej obróbce w Ośrodku Obliczeniowym KUL. Jako zmienne niezależne przyjęto przynależność do wymienionych resortów oraz czasokres służby wojskowej. Rozkład próby według tych zmiennych jest następujący: pod resort MON podlega 262 żołnierzy, pod MSW – 261. Większość stanowią żołnierze o dłuższym niż jeden rok pobycie w wojsku; jest ich 407 (77,8% badanej próby). Żołnierzy z krótszym stażem służby jest 116, co daje 22,2% ogółu przebadanych. Żołnierze, którzy wzięli udział w badaniach, są w większości szeregowcami (76,9%). Starszych szeregowych jest 15,3%, zaś kaprali – 5,9% (1,9% – brak danych na ten temat).

Drugi rodzaj zmiennych niezależnych to środowisko zamieszkania i typ pochodzenia społecznego. Najwięcej badanych pochodzi ze wsi – 39,4%. Pozostali wywodzą się z miast o różnej wielkości: z dużego miasta – 27,2%, ze średniego – 17,6%, z małego 14,1% (1,7% – brak odpowiedzi). Żołnierze pochodzący ze wsi i z miast średniej wielkości są w podobnych proporcjach reprezentowani w obydwu jednostkach. Jednostki nadwiślańskie znacznie częściej niż Pierwszy Pułk Specjalny Komandosów rekrutują żołnierzy z wielkich miast, natomiast znacznie rzadziej można spotkać w ich szeregach żołnierzy pochodzących z miast małych. Ze względu na pochodzenie społeczne badani wojskowi przynależą do następujących grup. Najwięcej badanych (70,2%) wywodzi się z rodzin robotniczych. W dalszej kolejności są legitymujący się pochodzeniem inteligenckim (15,1%), zaś najmniejszą grupę (13,2%) stanowią żołnierze o pochodzeniu rolniczym; brak danych – 1,5%.

⁵ *Nadwiślańczycy*. Warszawa 1995 s. 6-7 [Nakład Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych].

Dla resortu MON wskaźniki układają się odpowiednio: 66,8%; 16%; 17,2%, zaś w resorcie MSW: 73,6%; 16,2%; 9,2% (brak danych – 3,1%).

Najwięcej żołnierzy wywodzi się z Polski południowej (44,6%). Sporą grupę stanowią pochodzący z terenów wschodnich (16,4%). Z regionu zachodniego pochodzi 9,2%; północnego – 8,6%; centralnego – 7,3%. W formacjach MSW jest prawie trzy razy więcej niż w MON żołnierzy pochodzących z południa Polski. Jednostki MON natomiast częściej niż pozostałe składają się z żołnierzy pochodzących ze wschodniej, centralnej i północnej Polski. Związek ten jest silny i wysoce prawdopodobny (*V-Cramera* wynosi 0,462 $p < 0,0001$). W kategoriach stażu wojskowego też zauważa się zróżnicowanie ze względu na pochodzenie regionalne żołnierzy ($p < 0,01$). Wśród starszych częściej spotyka się żołnierzy z regionu południowego, natomiast w grupie młodszych częściej można spotkać osoby pochodzące z północnej i wschodniej Polski. Fakt ten trzeba wziąć pod uwagę w interpretacji zależności statystycznych. Z innych badań wynika bowiem, że aktywność religijna Polaków jest zróżnicowana regionalnie⁶

Znaczna większość badanych (89,7%) legitymuje się wykształceniem ponadpodstawowym różnego stopnia. Wykształcenie podstawowe ma jedynie 5,2% (5,1% – brak danych). Z wykształceniem wiąże się zawód wyuczony oraz wykonywany. Badani żołnierze przynależą do następujących kategorii zawodowych: robotnicy wykwalifikowani – 44,45; umysłowi pracownicy i technicy – 32,5%, uczniowie – 1,1%, studenci – 1,5%, inne – 0,6% (brak danych 19,9%).

Z opisanych wyżej cech dwie zostały przyjęte w niniejszym artykule za czynniki warunkujące postawy światopoglądowe wojskowych. Są to: pochodzenie środowiskowe (miejsce zamieszkania) oraz pochodzenie społeczne. Trzeba jednak zauważyć, że w pytaniach dotyczących pochodzenia terytorialnego oraz środowiskowego ośmiu badanych nie udzieliło odpowiedzi. Okazuje się, że są to te same osoby. Przynależą one do jednostek nadwiślańskich MSW. Ze względu na ten fakt w korelacjach dotyczących zmiennych społeczno-demograficznych liczebność „ogółem” wynosić będzie 515 osób.

Powyższe rozważania dotyczyły rozkładu i charakterystyki próby ze względu na zmienne związane ze służbą wojskową oraz zmienne społeczne i demograficzne. Warto zaznaczyć, że pod względem ogólnych deklaracji wiary głęboko wierzący stanowią 5%, wierzący – 56%, niezdecydowani, ale przy-

⁶ L. A d a m c z u k. *Dynamika rytualnej aktywności religijnej Polaków w latach 1969-1976-1984*. W: *Religijność polska w świetle badań socjologicznych*. Red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz. Warszawa 1990 s. 32-33.

wiązani do tradycji religijnej – 23,5%, obojętni – 9,2%, niewierzący – 2,3%, (4% – brak danych). Systematycznie praktykuje 17,4%, niesystematycznie – 33,7%, rzadko – 31,5%, wcale – 8,2%, (9,2% – brak danych).

W artykule przyjęto jedną hipotezę dotyczącą zjawiska religijności żołnierzy i dwie dotyczące zróżnicowań tej religijności:

1. Identyfikacja z instytucjami religijnymi i autorytet ich przywódców ulega w świadomości badanych przemianom. Należy je wiązać z obecnością wielu innych instytucji i autorytetów, z którymi jednostki się identyfikują. Kierunek i charakter tych zmian można będzie ocenić na podstawie wyników badań.

2. Żołnierze podlegli resortowi MSW oraz dłużej przebywający w wojsku wykazują znacznie mniejsze przywiązanie do kościoła i duchownych niż pozostali. Warto sprawdzić, czy hipoteza ta potwierdzona w wielu badaniach okresu socjalistycznego sprawdza się obecnie.

3. Żołnierze pochodzący ze wsi oraz pochodzenia robotniczego i rolniczego wykazują większe poczucie związku z grupami religijnymi i duchowieństwem.

Hipotezy te zostały poddane weryfikacji w badaniach.

II. PRZYNALEŻNOŚĆ DO INSTYTUCJI RELIGIJNYCH

Przynależność do grupy religijnej jest związana z przyswojeniem sobie wartości, norm i wzorów zachowań podzielanych przez członków tej grupy. Poczucie przynależności może wyrażać się w formie identyfikacji wiernych z instytucją religijną oraz poczuciem więzi z tą instytucją. W pierwszym przypadku chodzi o subiektywne odczucie, które na skali continuum może być całkowite, wyrażać częściową akceptację lub też całkowite odrzucenie instytucji religijnych. Może też przybrać postać więzi wyrażającej się gotowością do działań i faktycznymi działaniami dla dobra wspólnoty religijnej⁷

W badaniach socjologicznych trzeba uwzględnić zarówno zmiany, jakie dokonują się w typie więzi z instytucjami religijnymi, jak i subiektywne aspekty poczucia przynależności katolików do tych wspólnot. W pierwszym przypadku mówi się o osłabieniu więzi katolików z grupą religijną i jej przywódcami spowodowanym zanikiem dawnych wspólnot lokalnych, do których

⁷ W P i o w a r s k i. *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*. Warszawa 1977 s. 292.

też zaliczała się parafia. Zmiany te wpływają na subiektywne odczucia katolików, którym coraz trudniej identyfikować się z parafią jako społecznością lokalną⁸

Pluralizm społeczny oraz kulturowy, który przenika współczesne społeczeństwo, stwarza możliwość wyboru wielu grup, ideologii i światopoglądów. Jest to także zauważalne w dziedzinie religijnej w odniesieniu do instytucji. Sytuacja ta stwarza trudności z wyborem układu odniesienia w badaniu poczucia więzi z grupą religijną oraz autorytetu jej duszpasterzy. W badaniach dano respondentom możliwość określenia, z jakimi instytucjami religijnymi identyfikują się najbardziej. Niezależnie jednak od tego przyjęto za układ odniesienia parafię wojskową jako instytucję religijną przeznaczoną szczególnie do opieki duszpasterskiej nad żołnierzami. Mimo przemian społecznych i zmian, jakim ulega parafia, pozostaje ona nadal główną osnową organizacyjną duszpasterskiej działalności Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym⁹

Analiza identyfikacji katolików z grupą religijną musi – w przypadku omawianych badań – uwzględnić specyficzne okoliczności, w których znajdują się respondenci. Żołnierze zasadniczej służby wojskowej przebywają w określonym miejscu tylko czasowo. Trudno więc mówić, poza nielicznymi wyjątkami, o takich kryteriach przynależności, jak przyjęcie chrztu w danej parafii czy zawarcie ślubu kościelnego. Niemniej jednak poszczególne jednostki wojskowe objęte są opieką duszpasterską ze strony wojskowych parafii czy też duszpasterstwa diecezjalnego. Tam żołnierze mogą uczestniczyć we mszy św., w nabożeństwach, spowiadać się, przyjmować komunię. Nawiązują też kontakty z kapelanami wojskowymi i innymi duszpasterzami. Może więc wytworzyć się, przynajmniej na pewien czas, poczucie swoistej więzi oraz identyfikacji z miejscowym ośrodkiem duszpasterstwa.

Analizę identyfikacji z grupą religijną rozpoczęto od ukazania obrazu Kościoła, jaki funkcjonuje w świadomości badanych. Jest to zagadnienie ważne przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, samo rozumienie Kościoła pozytywnie lub negatywnie wpływa na poczucie identyfikacji z nim. Po drugie, pozwala uniknąć krytykowanego przez wielu socjologów, jednostronnego ujmowania Kościoła jako instytucji i pytania o jego autorytet¹⁰

⁸ Tamże s. 294.

⁹ R. K a m i ń s k i. *Duszpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym*. Lublin 1997 s. 123.

¹⁰ Por. W. P i w o w a r s k i. *Przemiany Kościoła ludowego w Polsce*. „Przegląd Humanistyczny” 4:1997 s. 22.

Tab. 1. Resort wojskowy i okres pobytu w wojsku a opinie o Kościele

Kategoria odpowiedzi (Czym jest Kościół?)	Resort wojskowy		Okres służby		Razem N = 523
	MON N = 262	MSW N = 261	Młodszy N = 116	Starszy N = 407	
Instytucja	18,3	16,9	12,9	18,9	17,6
Papież i duchowieństwo	9,9	6,9	9,5	8,1	8,4
Wspólnota wiernych	56,5	51,0	60,3	51,8	53,7
Organizacja o zamierzeniach świeckich	14,1	11,9	11,2	13,5	13,0
Nie umiem powiedzieć	4,6	10,0	7,8	7,1	7,3
Inne	3,1	4,6	3,4	3,9	3,8
Brak odpowiedzi	3,4	2,3	0,9	3,4	2,9

Dla większości respondentów (53,7%) Kościół jest przede wszystkim wspólnotą wiernych; 17,6% respondentów uważa, że jest to przede wszystkim instytucja strzegąca wiary i obyczajów, zaś 13% – że jest to ogólnościowa organizacja, mająca też cele świeckie. Łącząc te dwa ostatnie wskaźniki, można powiedzieć, że blisko jedna trzecia badanych pojmuje Kościół w sensie organizacyjno-instytucjonalnym. Z hierarchią kościelną (papież i duchowieństwo) identyfikuje kościół 8,4%, zaś inne opinie na ten temat przytacza 3,8% badanych. Zauważyć też trzeba, że co dziesiąty badany nie umiał się w tej kwestii wypowiedzieć bądź też nie udzielił odpowiedzi. Porównując te wypowiedzi z opiniami ogółu społeczeństwa, można powiedzieć, że wojskowi częściej postrzegają Kościół jako wspólnotę i w mniejszym też stopniu skłonni są widzieć w nim tylko instytucję¹¹

Tendencja do postrzegania Kościoła katolickiego jako wspólnoty wierzących dominuje we wszystkich kategoriach związanych z wojskiem. Zaznacza się ona częściej wśród żołnierzy resortu MON niż MSW, częściej wśród żołnierzy młodszych stażem wojskowym niż starszych. Traktowanie Kościoła jako instytucji czy też światowej organizacji przedstawia się w zbliżony spo-

¹¹ W 1991 r. Polacy wybierali: Kościół-wspólnota – 46,2%; instytucja – 20,5%; organizacja świecka – 19,3%; hierarchia – 5,9%; inne – 6,0%; nie mam zdania – 1,5%; brak odpowiedzi 0,6%. Zob. E. Firli. *Więź z parafią*. W: *Religijność Polaków 1991*. Red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz. Warszawa 1993 s. 98.

sób w obydwu formacjach wojskowych. Ze względu na okres służby wojskowej zaznacza się przewaga żołnierzy starszych w instytucjonalnym rozumieniu Kościoła. Można stwierdzić, że im dłuższy okres przebywania w wojsku, tym częściej przypisuje się Kościołowi funkcje instytucji oraz tym rzadziej traktuje się go jako wspólnotę. Być może bardzo sformalizowany charakter funkcjonowania wojska rzutuje na taką samą ocenę sytuacji w innych dziedzinach życia.

Tab. 2. Cechy społeczne a opinie na temat Kościoła katolickiego

Kategoria odpowiedzi	Miejsce zamieszkania		Pochodzenie społeczne			Razem
	Miasto N = 308	Wieś N = 207	Inteligentkie N = 79	Robotnicze N = 367	Rolnicze N = 69	N = 515
Instytucja	18,5	15,5	22,8	17,7	10,1	17,6
Papież i duchowieństwo	7,8	8,7	3,8	9,0	8,7	8,4
Wspólnota wiernych	47,1	65,0	34,2	57,5	59,4	53,7
Ogólnościatowa organizacja	18,2	5,8	24,1	11,7	8,7	13,0
Nie umiem powiedzieć	7,8	6,8	5,1	7,1	11,6	7,3
Inne	4,5	2,4	8,9	1,9	7,2	3,8
Brak odpowiedzi	2,6	1,5	2,5	3,3	–	2,9

Koncepcja Kościoła w świadomości badanych ma związek z ich pochodzeniem środowiskowym. Współczynnik korelacji rang pomiędzy respondentami ze wsi i z miasta wynosi 0,814, co świadczy o znacznym zróżnicowaniu. Największą rozpiętość wyników zauważa się w grupie respondentów akcentujących przede wszystkim wspólnotowy wymiar Kościoła. Przeważają tu żołnierze pochodzący ze wsi – 65%, którzy jako jedyni znacznie przekroczyli przeciętny wskaźnik. Mieszkańcy miast uzyskali tu wskaźnik 47,1%. Zróżnicowanie ujawnia się też w kategorii osób traktujących Kościół jako instytucję oraz ogólnościatową organizację także o celach świeckich. Ujmując ich łącznie, można stwierdzić, że im większe i bardziej heterogeniczne środowisko społeczne, tym częściej jego mieszkańcy akcentują przede wszystkim instytucjonalno – organizacyjny wymiar Kościoła. Pozostałe kategorie odpowiedzi są do siebie zbliżone. Na podstawie tab. 2 łatwo zauważyć, że przechodząc od kategorii respondentów pochodzących ze wsi do kategorii żołnierzy po-

chodzenia inteligenckiego wzrasta tendencja do postrzegania Kościoła wyłącznie jako instytucji i organizacji, natomiast maleje proporcja osób ze świadomością jego wspólnotowego charakteru.

Wskaźnikiem identyfikacji z grupą religijną jest poczucie przynależności do określonej parafii, diecezji, Kościoła w Polsce, Kościoła powszechnego. Najwięcej respondentów uważa się przede wszystkim za członków „swojej parafii” (30,8%). Nie wiadomo jednak, o jaką parafię chodzi. Czy o rodzimą parafię, czy też o parafię miejscową (najczęściej wojskową), do której się obecnie uczęszcza. Poczucie przynależności do swojej parafii częściej deklarują przedstawiciele MSW niż MON, częściej żołnierze młodszy niż starsi. Jeśli chodzi o pochodzenie środowiskowe, to w miarę większej „otwartości” środowiska społecznego słabnie poczucie więzi z parafią. Można powiedzieć, że im bardziej heterogeniczne środowisko społeczne, tym mniejszy odsetek badanych, którzy czują się przede wszystkim członkami własnej parafii. Być może wiejskie parafie, mające jeszcze niektóre cechy dawnych wspólnot lokalnych, silniej integrują swoich członków. W tej grupie wojskowych najliczniej reprezentowani są respondenci o pochodzeniu chłopskim (44,9%), dalej robotniczym (28,6%) oraz inteligenckim (25,3%). Jest wyraźnie liniowa zależność pomiędzy pochodzeniem społecznym a poczuciem przynależności do własnej parafii. Na drugim miejscu znalazła się grupa badanych, którzy deklarują przynależność przede wszystkim do Kościoła powszechnego. Tu jednak nie zauważa się różnicowania wskaźników ze względu na przyjęte zmienne.

Nieco mniej liczni są respondenci deklarujący poczucie przynależności przede wszystkim do Kościoła polskiego (14%). Ich proporcja jest taka sama w przypadku obydwu formacji wojskowych, natomiast obserwuje się nieznaczną przewagę żołnierzy młodszych. Większe różnicowanie środowiska wiąże się ze spadkiem poczucia przynależności do Kościoła polskiego. Można by stąd wnosić, że motywacje narodowo-religijne są bardziej podtrzymywane w środowiskach małych i zamkniętych. Są one również bardziej „funkcjonalne” wśród respondentów o pochodzeniu chłopskim i robotniczym niż wśród inteligencji.

Minimalny jest zasięg tych, którzy czują się przede wszystkim członkami własnej diecezji (3,1%). Ze względu na ich małą liczbę trudno wskazać jakieś różnicowanie w świetle zmiennych niezależnych. Znaczący jest jednak fakt, że bardzo mało respondentów wykazuje poczucie przynależności do własnej diecezji.

Tab. 3. Resort wojskowy i staż a poczucie przynależności do instytucji religijnych

Kategoria odpowiedzi	Resort wojskowy		Okres służby		Razem
	MON	MSW	Młodszy	Starszy	
Parafia	29,4	32,2	33,6	30,0	30,8
Diecezja	3,4	2,7	5,2	2,5	3,1
Kościół w Polsce	13,7	14,2	16,4	13,3	14,0
Kościół powszechny	25,6	24,9	22,4	26,0	25,2
Nie czuję się członkiem Kościoła	16,0	13,0	12,9	15,0	14,5
Nie umiem powiedzieć	13,7	12,3	12,9	13,0	13,0
Brak odpowiedzi	0,8	1,1	1,7	0,7	1,0

Spora grupa badanych nie czuje się w ogóle członkami Kościoła (14,5%). Być może nie mają oni poczucia przynależności do instytucji religijnych lub je utracili. Przeważają tutaj żołnierze MON oraz żołnierze o dłuższym stażu służby. Wskaźniki procentowe kształtują się też wyraźnie w zależności od typu środowiska i pochodzenia społecznego. W pierwszym przypadku oznacza to, że im bardziej jest ono zróżnicowane, tym większy zasięg respondentów deklarujących brak poczucia przynależności do Kościoła. W drugim przypadku stwierdza się, że najwyższy wskaźnik braku tych deklaracji jest wśród inteligencji, znacznie mniejszy – wśród respondentów z rodzin robotniczych i najmniejszy – u legitymujących się pochodzeniem chłopskim. Oznacza to, że całokształt socjalizacji w środowisku inteligencji owocuje raczej poczuciem luźnego związku z Kościołem.

Na koniec warto zauważyć, że 13% badanych nie potrafi określić i ocenić swojego związku z Kościołem, co może być równoznaczne z brakiem poczucia takiego związku. Liczba żołnierzy jest niemal identyczna w obydwu badanych formacjach i grupach wiekowych. Różnice zaś dotyczą zmiennych związanych z pochodzeniem środowiskowym i społecznym. W pierwszym przypadku wojskowi wywodzący się z miast częściej niż pozostali nie umieli ocenić swej przynależności do Kościoła. W drugim zaś podobną postawę częściej wykazywali pochodzący z rodzin robotniczych i inteligenckich aniżeli chłopskich.

Tab. 4. Cechy społeczne a poczucie przynależności do instytucji religijnych

Kategoria odpowiedzi	Miejsce zamieszkania		Pochodzenie społeczne			Razem
	Miasto	Wieś	Inteligentkie	Robotnicze	Rolnicze	
Parafia	21,4	43,2	25,3	28,6	44,9	30,8
Diecezja	2,3	4,4	2,5	3,3	2,9	3,1
Kościół w Polsce	12,7	15,5	6,3	15,3	14,5	14,0
Kościół powszechny	26,0	23,8	20,3	27,0	24,6	25,2
Nie czuję się członkiem Kościoła	20,4	6,3	32,9	12,5	5,8	14,5
Nie umiem powiedzieć	16,2	8,7	13,9	13,9	8,7	13,0
Brak odpowiedzi	1,0	0,5	–	1,1	–	1,0

Z przedstawionych analiz wynika, że pod względem poczucia związku z Kościołem badana populacja przedstawia się dość jednorodnie. Wyróżniają się zwłaszcza dwa stanowiska o zbliżonych wartościach wskaźnikowych: orientacja na parafię i na Kościół powszechny. Mniej natomiast akcentowana jest wspólnota Kościoła w Polsce oraz wspólnota diecezjalna. Obraz ten pozostaje nie zmieniony względem czynników związanych ze służbą wojskową, o czym świadczą współczynniki korelacji rang wynoszące w obydwu przypadkach 0,900. Różnicuje się on bardziej ze względu na zmienne społeczne. W przypadku respondentów z miasta i ze wsi wynosi – 0,714. Pomiedzy pochodzeniem chłopskim a inteligentkim – 0,371. Oznacza to, że charakter więzi z Kościołem ukształtowany w środowisku rodzinnym i społecznym wykazuje cechy trwałości w specyficznych warunkach służby wojskowej.

W bliższym opisie więzi z instytucjami religijnymi zwrócono uwagę na parafię wojskową, z którą żołnierze mają możliwość nawiązania bezpośredniego kontaktu. Za wskaźniki przyjęto regularne uczęszczanie do kościoła tej parafii oraz motywacje przychodzenia do parafii wojskowej. Za ledwie jedną trzecią badanych (32,9%) najczęściej nawiedza kościół własnej parafii wojskowej, zaś 43,6% twierdzi, że nie uczęszcza często do parafii wojskowej, co nie oznacza, że nie przychodzi tam wcale. Co dziesiąty badany twierdził, że w ogóle nie chodzi do kościoła.

Wysoki wskaźnik w kategorii „brak odpowiedzi” wynika stąd, że ci, którzy nie uczęszczą najczęściej do parafii wojskowej, w pytaniu o motywę nie udzielali odpowiedzi.

Tab. 5. Resort wojskowy i staż a stosunek do parafii wojskowej

Kategoria odpowiedzi	Resort wojskowy		Okres służby		Razem
	MON	MSW	Młodszy	Starszy	
Czy najczęściej przychodzi do parafii wojskowej?					
Tak	47,3	18,4	40,5	30,7	32,9
Nie	33,2	54,0	36,2	45,7	43,6
Nie chodzę do Kościoła	8,8	12,6	9,5	11,1	10,7
Brak odpowiedzi	10,7	14,9	13,8	12,5	12,8
Motywy wybierania parafii wojskowej					
Obowiązek członka parafii	11,1	5,7	12,9	7,1	8,4
Przyzwyczajenie do księdza	8,4	6,9	8,6	7,4	7,6
Najbliższe miejsce pobytu	26,3	11,5	26,7	16,7	18,9
Dogodna pora mszy św.	3,4	1,5	2,6	2,5	2,5
Inne	7,3	10,0	6,9	9,1	8,6
Nie umiem powiedzieć	11,1	17,2	9,5	15,5	14,1
Brak odpowiedzi	35,1	47,1	37,1	42,3	41,1

Preferowanie przede wszystkim parafii wojskowej ma silny związek z przynależnością do określonego resortu ($V\text{-Cramera} = 0,324$; $p < 0,0001$). Znacznie bardziej związani z parafią wojskową czują się żołnierze Pierwszego Pułku Komandosów niż „Nadwiślańczycy” i rzadziej też wypowiadają opinie przeciwne. Okres pobytu w wojsku nie wpływa zasadniczo na częstotliwość korzystania z usług religijnych parafii wojskowych. Na podstawie uzyskanych danych można jednak wnosić, że im dłuższy staż służby wojskowej, tym rzadziej żołnierze skłonni są odwiedzać najczęściej parafię wojskową. Z pewnością trzeba liczyć się z faktem, że znaleźli już oni najbardziej „odpowiedni” dla siebie kościoły, gdzie najczęściej uczęszczają.

Poczucie więzi z parafią wojskową mierzone częstością uczęszczania do niej ma związek z pochodzeniem środowiskowym respondentów. Zdecydowanie częściej przychodzi do parafii wojskowej żołnierze pochodzący ze wsi –

43,7% aniżeli z miasta – 26%. W przypadku respondentów nieco dystansujących się od parafii i kościoła wojskowego zależność jest odwrotna. Można więc powiedzieć, że im bardziej zróżnicowane środowisko społeczne, z którego pochodzą żołnierze, tym luźniej czują się związani z parafią i duszpasterstwem wojskowym. Ten statystycznie istotny związek ($p < 0,001$) trzeba by tłumaczyć tym, że w środowiskach wiejskich parafia zachowała pewne cechy wspólnoty lokalnej. Wykształcone tam poczucie więzi społecznej jest przez badanych podtrzymane wobec najbliższej wspólnoty religijnej, którą odnajdują w specyficznych warunkach służby wojskowej.

Powyższa teza potwierdza się również w odniesieniu do respondentów o różnej kategorii pochodzenia społecznego, gdzie też odnotowano statystycznie istotne zróżnicowanie ($p < 0,001$). Najbardziej związani z parafią wojskową czują się żołnierze pochodzący z rodzin chłopskich – 55,1%; nieco mniej – wywodzący się ze środowisk robotniczych (31,1%) oraz najmniej – z inteligencji (22,8%). Okazuje się, że poczucie więzi ze wspólnotą religijną wykształcone w środowisku rodzinnym jest podtrzymywane w przyszłości.

Dotychczasowe analizy ukazały, że parafia jako instytucja religijna jest tylko dla jednej trzeciej badanych znaczącym ośrodkiem życia religijnego. Może to być podyktowane względami obiektywnymi (terytorialne położenie, charakter i struktura duszpasterstwa wojskowego) oraz subiektywnymi odczuciami badanych. Chcąc uchwycić subiektywne odczucia badanych, postawiono pytanie o motywy częstego chodzenia do parafii wojskowej bądź też dystansowania się od niej.

Jak wynika z tab. 5 najczęstszym powodem stałego kontaktu z parafią wojskową jest bliskość kościoła. Motyw ten jest częściej wybierany przez żołnierzy z pułku komandosów aniżeli żołnierzy jednostek nadwiślańskich (26,3% wobec 11,6%). Pozostałe powody, jak przyzwyczajenie do duszpasterza-kapelana, obowiązek członka parafii wojskowej oraz inne powody są w zbliżonej proporcji reprezentowane w badanej populacji i wahają się w granicach 7,6-8,6%. Trzeba podkreślić, że żołnierze MON częściej niż pozostali twierdzą, że uczęszczanie do parafii wojskowej wynika z obowiązków członka tej parafii i przyzwyczajenia do duszpasterza. Wcześniej deklarowali oni częściej poczucie więzi z parafią wojskową. Te same motywy podkreślają częściej żołnierze młodszy służbą. Największą różnicę (10%) zauważa się w kategorii respondentów preferujących bliskość kościoła jako powód najczęstszego chodzenia do parafii wojskowej. Statystycznie istotne zróżnicowanie sondowanych opinii istnieje jedynie ze względu na przynależność do formacji wojskowej, o czym świadczy wartość i poziom istotności współczynnika korelacji rangowej ($Rho\ 0,614; p < 0,01$).

Tab. 6. Cechy społeczne a stosunek do parafii wojskowej

Kategoria odpowiedzi	Miejsce zamieszkania		Pochodzenie społeczne			Razem
	Miasto	Wieś	Inteli- genckie	Robotni- cze	Rolni- cze	
Czy najczęściej przychodzi do parafii wojskowej?						
Tak	26,0	43,7	22,8	31,1	55,1	32,9
Nie	47,4	37,9	39,2	47,4	27,5	43,6
Nie chodzę do kościoła	14,0	6,3	21,5	10,1	2,9	10,7
Brak odpowiedzi	12,7	12,1	16,5	11,4	14,5	12,8
Motywy wybierania parafii wojskowej						
Obowiązek członka parafii	5,5	13,1	1,3	8,4	17,4	8,6
Przyzwyczajenie do księdza	6,2	9,2	8,9	8,2	1,4	7,4
Najbliżej miejsca pobytu	12,0	28,6	11,4	17,7	31,9	18,7
Dogodna pora mszy św.	2,0	3,4	2,5	1,6	7,2	2,5
Inne	10,4	6,3	10,1	8,2	10,1	8,8
Nie umiem powiedzieć	13,0	16,0	8,9	15,8	13,0	14,2
Brak odpowiedzi	52,3	24,8	57,0	41,7	20,3	41,2

Bliskość kościoła parafii wojskowej oraz poczucie obowiązku wynikające z przynależności do tej parafii są wiodącymi motywami do częstych kontaktów z parafią wojskową dla respondentów pochodzących ze wsi. Taka motywacja stopniowo maleje u osób pochodzących ze środowisk miejskich. Taki sam kierunek zależności uwidacznia się w przypadku pochodzenia społecznego. Wyżej wymienione dwa rodzaje motywacji częściej podkreślane są wśród żołnierzy pochodzenia chłopskiego aniżeli robotniczego i inteligentnego.

Z powyższych rozważań wynika, że w przeciwieństwie do wcześniejszych badań, w których zdecydowanie akcentowano parafię jako instytucję „najbliższą” katolikom¹², w środowisku wojskowych parafia nie jest tak znaczącym ośrodkiem, z jakim żołnierze czują się związani. Można to tłumaczyć dwójako. Po pierwsze, w pluralistycznym społeczeństwie parafia straciła charakter

¹² Por. P i w o w a r s k i. *Religijność miejska* s. 298 tab. 80.

wspólnoty lokalnej. Po drugie, w tymże społeczeństwie zaznacza się tendencja ucieczki od instytucji pośredniczących. Jak stwierdza Ch. Taylor „nowoczesny indywidualizm jako idea moralna nie oznacza zupełnego braku przynależności [...] ale oznacza postrzeganie siebie w kategoriach przynależności do coraz szerszych i coraz bardziej zdepersonalizowanych całości: państwa, ruchu społecznego czy ludzkości”¹³ Odnosząc to do poczucia przynależności do Kościoła, łatwiej zrozumieć, dlaczego coraz rzadziej deklarowane jest poczucie więzi z parafią, diecezją, Kościołem krajowym, a stosunkowo częściej – z Kościołem powszechnym. Tendencja ta może ujawniać się spadkiem poczucia więzi z przywódcami religijnymi.

III. STOSUNEK DO PRZYWÓDCÓW RELIGIJNYCH

W instytucjonalnym wymiarze religijności zawiera też emocjonalna więź oraz gotowość do kontaktów z duchowieństwem. Chociaż socjologia religii traktuje kapłaństwo jako instytucję społeczną, nie może jednak całkowicie pominąć teologicznego modelu wynikającego z nauki Kościoła o kapłaństwie. Model ten jest bowiem propagowany na różne sposoby (katecheza, kazania) i w jakiś sposób funkcjonuje w świadomości wiernych. W modelu tym wyraźnie podkreślana jest funkcja pośrednicząca kapłana. Jest on powołany do spełniania określonych czynności w społeczności religijnej, a niektóre z tych czynności tylko on może spełniać¹⁴ Od wypełnienia tych zadań zależy poziom życia religijnego katolików. Nie jest więc obojętne, jakim autorytetem cieszy się we wspólnocie religijnej kapłan.

Autorytet kapłana wypływa z teologicznych aspektów jego władzy i statusu, w pewnym sensie niezależnie od jego osobowych walorów. Niemniej jednak cechy osobowości kapłana są mocno akcentowane i zwłaszcza dzisiaj stanowią ważny warunek skuteczności kapłańskiej misji w społeczeństwie. Obok nich pojawia się też postulat profesjonalizacji kapłaństwa. Chodzi o to, że wierni chcieliby widzieć kapłana jako specjalistę w swoim „zawodzie”¹⁵ Przepuszcza się, że w środowisku wojskowych te właśnie walory kapłana będą silnie akcentowane. Obecnie w procesie przemian autorytet duchowień-

¹³ Cyt. za: E. W n u k-L i p i ń s k i. *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*. Warszawa 1996 s. 97.

¹⁴ Sobór Watykański II. *Dekret o postudze i życiu kapłanów*. Poznań 1968 s. 489.

¹⁵ O. S c h r e u d e r. *Zawodowy charakter kapłaństwa*. W: *Ludzie – Wiara – Kościół*. Warszawa 1966 s. 239.

stwa ulega pewnemu zawężeniu na skutek specjalizacji i dążenia do rozwoju charyzmatu osobowego¹⁶

Poniżej zwrócimy uwagę na odczucie zapotrzebowania na kapłana i akceptację jego osoby oraz na model kapłaństwa funkcjonujący w świadomości respondentów. W pierwszym przypadku chodzi o ustalenie, czy w opinii respondentów księża są potrzebni, w jakich sprawach, czy pożądanym jest kapłan w rodzinie. W drugim przypadku – o wyodrębnienie cech psychospołecznych, którymi powinien odznaczać się idealny kapłan.

Zebrane wyniki ukazują, że trzy czwarte respondentów (75,1%) uważa, iż księża są potrzebni. Jedna dziesiąta spośród badanych jest przeciwnego zdania i tyleż samo nie ma zdania w tej kwestii. Odczucie zapotrzebowania kapłana jest niezależne ani od przynależności do resortu, ani od stażu służby. Opinie żołnierzy są tutaj nadzwyczaj zgodne. Ich zróżnicowanie pojawia się dopiero po uwzględnieniu pochodzenia terytorialnego. Zauważa się, że im bardziej zróżnicowane środowisko, tym wyższy wskaźnik osób negujących potrzebę księdza i tym mniejszy wskaźnik akceptacji jego osoby. Różnica pomiędzy respondentami z miasta i ze wsi jest statystycznie istotna ($p < 0,001$). Nieco słabszy związek zachodzi pomiędzy pochodzeniem społecznym a oceną zapotrzebowania na księży. Można i tutaj powiedzieć, że respondenci z rodzin inteligenckich rzadziej wyrażają pozytywną opinię niż pozostali oraz częściej twierdzą, że kapłani nie są potrzebni.

Ocena potrzeby obecności kapłana dotąd była przedstawiona bardzo ogólnie. Aby bliżej poznać postawy respondentów na ten temat, postawiono pytanie, w jakich sprawach księża są potrzebni. Najwięcej respondentów (45,7%) dostrzega potrzebę obecności księdza jedynie w sprawach religijnych. Inaczej mówiąc, chcieliby oni ograniczyć działalność i wpływ kapłanów tylko do sfery ściśle religijnej. Na te przekonania ma z pewnością wpływ podnoszone od czasu do czasu hasło, że Kościół i księża winni być z dala od polityki. Głębsza jednak przyczyna leży w szerzącym się indywidualizmie w życiu społecznym i moralnym. Kolejną kategorią są osoby, które twierdzą, że kapłani są potrzebni zarówno w sprawach religijnych, jak i świeckich (27,3%). Respondenci nie precyzują, o jakie dziedziny świeckiej działalności chodzi, jednak ich zdanie – jeśli można przypuszczać – jest podyktowane głębszym zrozumieniem roli kapłana w dzisiejszym świecie, gdzie trzeba też uwzględnić społeczną działalność. Pozostali (8,2%) podkreślają zazwyczaj potrzebę roz-

¹⁶ W P i w o w a r s k i. *Tradycyjny autorytet księdza w procesie przemian*. W: *Religijność ludowa. Ciągłość i zmiana*. Red. W Piwowarski. Wrocław 1983 s. 131

Tab. 7. Resort wojskowy i czas służby a stosunek do księży

Kategoria odpowiedzi	Resort wojskowy		Okres służby		Razem
	MON	MSW	Młodszy	Starszy	
Czy księża są potrzebni?					
Tak	43,5	41,8	75,0	41,5	42,6
Nie	16,8	18,4	11,2	18,9	17,6
Nie umiem powiedzieć	35,9	30,7	37,1	32,2	33,3
Brak odpowiedzi	3,8	9,2	3,4	7,4	6,5
W jakich sprawach są potrzebni?					
Tylko religijnych	46,9	44,4	37,9	47,9	45,7
Religijnych i świeckich	28,2	26,4	33,6	25,6	27,3
Inne	8,8	7,7	6,0	8,8	8,2
Nie umiem powiedzieć	6,1	6,5	8,6	5,7	6,3
Brak odpowiedzi	13,0	14,9	15,5	13,5	14,0
Chęć posiadania księdza w rodzinie					
Tak	15,6	8,8	16,4	11,1	12,2
Nie	13,4	13,8	11,2	14,3	13,6
Nie umiem powiedzieć	25,2	24,5	24,1	25,1	24,9
Jest obojętne	40,1	42,5	44,0	40,5	41,3
Gotowość do rozmowy z księdzem na tematy osobiste poza spowiedzią					
Tak	25,2	14,2	24,1	18,4	19,7
Nie	59,2	66,7	62,1	63,1	62,9
Nie umiem powiedzieć	11,8	11,5	9,5	12,3	11,7
Brak odpowiedzi	3,8	7,7	4,3	6,1	5,7

ciągnięcia działań duchowieństwa także na dziedziny oświaty, pomocy ubogim. Można więc powiedzieć, że jedna trzecia respondentów postrzega dzisiaj rolę kapłana dość szeroko i nie zawęża jej do dziedziny wyłącznie religijnej.

Żołnierze obydwu formacji są zgodni co do spraw, w których dostrzegają potrzebę obecności kapłana. Większe różnice w tej kwestii występują natomiast pomiędzy starszą a młodszą generacją żołnierzy. Starsi częściej niż młodsi skłonni są ograniczać rolę kapłana tylko do spraw religijnych. Młodszy natomiast częściej twierdzą, że kapłan jest potrzebny zarówno w sprawach religijnych, jak i świeckich. Pochodzenie terytorialne słabo ($p < 0,01$) różnicuje poglądy żołnierzy na rodzaje spraw, w których kapłan jest potrzebny. Najbardziej zróżnicowaną grupę stanowią respondenci uznający potrzebę obecności kapłana w sprawach religijnych i świeckich. W tej kategorii dominują zdecydowanie mieszkańcy wsi. Pochodzenie społeczne jeszcze w mniejszym stopniu różnicuje te poglądy ($p < 0,02$). Ujawnia się ono w tym, że najczęściej respondenci z rodzin inteligenckich ograniczają rolę kapłana do spraw wyłącznie religijnych (51,9%); respondenci pochodzenia robotniczego w – 46,6%, zaś pochodzenia chłopskiego – 36,2%. Dla kategorii osób rozszerzających posłannictwo duchowieństwa także na sprawy świeckie analogiczne wskaźniki są następujące: 13,9%; 28,3%; 34,8%. Wydaje się, że częstsze dostrzeganie roli kapłana także w sprawach świeckich przez mieszkańców wsi nie jest pozostałością po dawnym urzędowym autorytecie księdza we wspólnocie lokalnej, ale owocem bardziej dojrzałej religijności.

Z socjologicznego punktu widzenia interesujące jest zagadnienie ustosunkowania się emocjonalnego do idei kapłaństwa. Próbowano to sprawdzić pytaniem, czy kapłan byłby pożądanym w rodzinie respondenta. Dla sporej grupy respondentów (41,3%) ta sprawa jest obojętna. Prawie jedna czwarta respondentów nie ma zdania na ten temat, co praktycznie sprowadza się do powyższego stanowiska. Opinie skrajne są podobnie wyrażane: 12,2% przejawia taką chęć, zaś 13,6% ma w tej sprawie zdecydowanie negatywne stanowisko. W świetle podobnych pytań stawianych we wcześniejszych badaniach chęć posiadania księdza w rodzinie wyraźnie spada. Z pewnością widać tu spadek społecznego prestiżu kapłana oraz traktowanie kapłaństwa jako „zawodu”, niezbyt dziś atrakcyjnego wobec innych wartości podzielanych przez społeczeństwo¹⁷

¹⁷ J. M a r i a ń s k i. *Dynamika przemian religijności wiejskiej w rejonie płockim w warunkach industrializacji (1967-1976)*. Poznań-Warszawa 1984 s. 381-382.

Tab. 8. Cechy społeczne a stosunek do księży

Kategoria odpowiedzi	Miejsce zamieszkania		Pochodzenie społeczne			Razem
	Miasto	Wieś	Inteligentkie	Robotnicze	Rolnicze	
Czy księża są potrzebni?						
Tak	70,1	83,0	68,4	76,8	75,4	75,3
Nie	13,6	4,9	20,3	7,4	13,0	10,1
Nie umiem powiedzieć	12,4	9,2	7,6	12,3	8,7	11,1
Brak odpowiedzi	3,9	2,9	3,8	3,5	2,9	3,5
W jakich sprawach są potrzebni?						
Tylko religijnych	45,4	45,6	51,9	46,6	36,2	45,7
Religijnych i świeckich	21,3	35,0	13,9	28,3	34,8	27,3
Inne	9,8	5,3	10,1	8,2	7,2	8,2
Nie umiem powiedzieć	7,9	3,9	1,3	7,4	7,2	6,3
Brak odpowiedzi	15,6	10,7	22,8	11,4	14,5	12,5
Chęć posiadania księdza w rodzinie						
Tak	10,7	15,0	8,9	12,3	17,4	12,2
Nie	17,2	8,3	24,1	12,3	8,7	13,6
Nie umiem powiedzieć	17,5	35,4	11,4	25,1	37,7	24,9
Obojętne	47,1	32,0	48,1	42,1	24,6	41,3
Brak odpowiedzi	7,5	9,2	7,6	7,6	11,6	8,0
Gotowość rozmowy z księdzem na tematy osobiste poza spowiedzią						
Tak	17,9	21,8	19,0	19,1	21,7	19,7
Nie	65,9	58,7	69,6	62,4	59,4	62,9
Nie umiem powiedzieć	12,3	10,7	3,8	12,5	15,9	11,7
Brak odpowiedzi	3,9	8,7	7,6	6,0	2,9	5,7

Powyższe opinie są jednakowo rozpowszechnione wśród żołnierzy obydwu formacji zarówno młodszych, jak i starszych. Trzeba jednak zauważyć, że w pierwszej grupie jest dwa razy więcej respondentów, dla których posiadanie kapłana w rodzinie byłoby rzeczą pożądaną. Wysoce prawdopodobny ($p < 0,001$) związek z powyższymi opiniami ma miejsce zamieszkania badanych. Zależność tę można ująć następująco: im mniejsze i bardziej zamknięte środowisko, tym częściej wywodzący się z niego respondenci deklarują chęć

posiadania księdza w rodzinie, tym rzadziej wyrażają stanowisko zdecydowanie negatywne i postawę obojętności. Świadczyłyby to o wysokim uznaniu dla instytucji kapłaństwa w tych środowiskach. Należy też równocześnie zauważyć, że zamiast negatywnych, zdecydowanych opinii i obojętności występującej wśród respondentów miast, mieszkańcy wsi częściej przyznawali, że nie potrafią ustalić swego stanowiska (odpowiadali „nie wiem”). Nieco mniejsze zróżnicowanie w subiektywną oceną potrzeby księdza w rodzinie wnosi pochodzenie społeczne respondentów ($p < 0,01$). Przechodząc od kategorii „rolnicze” poprzez robotnicze do inteligenckiego zauważa się sukcesywny wzrost wskaźników opinii negatywnych i postaw obojętnych. Maleje natomiast częstotliwość deklarowania chęci posiadania księdza w rodzinie. Tak jak poprzednio należy zauważyć, że pochodzący z rodzin chłopskich są najbardziej niezdecydowani w swoich deklaracjach. Z powyższych analiz można wnosić, że w rodzinach rolniczych, wiejskich najsilniej utrzymuje się swoiste pragnienie posiadania księdza w rodzinie. Zjawisko to jest godne uwagi z punktu widzenia socjologii powołań i wymaga bardziej pogłębionego opracowania.

Ogólna ocena potrzeby księdza, chęć posiadania go w rodzinie zostaje bardziej ukonkretniona w odczuwaniu potrzeby osobistych relacji z kapłanem. Relacje te są wielorakie: od ściśle religijnych (np. spowiedź) poprzez różnoraki udział w życiu parafii aż do osobistej przyjaźni. W życiu wojskowym kapelan często odwiedza żołnierzy; jest wyznaczony czas na spotkania i rozmowy z nim, towarzyszy żołnierzom w czasie ćwiczeń poligonowych. Wojskowych zapytano więc, czy odczuwają czasem potrzebę porozmawiania z kapłanem na tematy osobiste, ale poza spowiedzią. Około dwie trzecie żołnierzy (62,9%) twierdzi, że nigdy nie odczuwali takiej potrzeby. Pozytywnie wyraża się tu 19,7%. Pozostali zaś bądź to nie potrafią sformułować swego stanowiska (11,7%), bądź też w ogóle uchylają się od odpowiedzi (5,7%). Dane te ukazują, że dla młodych ludzi oraz ich osobistych problemów kapłan nie jest znaczącym autorytetem pomagającym rozwiązać dylematy moralne.

Potrzebę porozmawiania z księdzem na tematy osobiste deklarują znacznie częściej żołnierze MON aniżeli przynależni do MSW (25,2% wobec 14,2%). Żołnierze MSW natomiast częściej twierdzą, że nie widzą takiej potrzeby. Różnice te są statystycznie istotne ($p < 0,02$). Opinie o potrzebie rozmowy z księdzem na tematy osobiste są jednakowo podzielane w obydwu grupach wiekowych. Żołnierze pochodzący ze wsi i miast w zasadzie wyrażają podobne stanowiska. Pochodzenie społeczne badanych wprowadza słabe, aczkolwiek istotne zróżnicowanie. Dotyczy ono głównie kategorii odpowiedzi negatywnych, gdzie wskaźniki układają się następująco: pochodzenie chłop-

skie – 59,4%; robotnicze – 62,4%; inteligenckie – 69,6%. Oznacza to, że żołnierze wywodzący się z rodzin chłopskich oraz ze środowisk wiejskich wyrażają większe zaufanie do księży aniżeli pozostali.

Dotychczasowe analizy ukazały wielość odczuć badanych odnośnie do potrzeby kapłana w dzisiejszym społeczeństwie. Ogólnie ujmując, prawie trzy czwarte badanych dostrzega potrzebę kapłana, ale blisko połowa z nich ogranicza jego rolę wyłącznie do spraw religijnych. Więcej niż jedna dziesiąta badanych wyraża chęć posiadania księdza w rodzinie, a prawie jedna piąta jest gotowa obdarzyć go zaufaniem, dzieląc się osobistymi problemami. Obecnie trzeba zapytać, jaki model kapłana funkcjonuje w świadomości żołnierzy. Inaczej mówiąc, jakiego księdza chcieliby mieć wierni.

Wśród cech pozytywnych, które respondenci najbardziej cenią u kapłana, najważniejsze jest jego człowieczeństwo i dobry stosunek do wszystkich ludzi (36,3%). Ceni się też religijne zaangażowanie księdza. Respondenci podkreślają potrzebę gorliwości w służbie Bożej (17,8%), tolerancję i wyrozumiałość (15,5%). Zdziwiająco niskie jest uznanie dla wykształcenia kapłana (9%) oraz postulatu dostosowania się księdza do współczesności (6,1%). Osoby, które wybierały inną możliwość, podkreślały najczęściej, że współczesny kapłan powinien być bezinteresowny, dobrze zarządzać parafią. Ważne jest też to, by był dobrym kaznodzieją. Z przedstawionego opisu wynika, że kapłan postrzegany jest przez pryzmat wartości uznawanych przez społeczeństwo¹⁸. Docenia się więc jego wyrozumiałość, tolerancję, życzliwy stosunek do wszystkich ludzi. Respondenci jednak w małym stopniu żądają, aby kapłan całkowicie dostosował się do współczesności.

Katalog cech pożądanых u kapłana jest mało zróżnicowany przez przynależność do formacji wojskowej. Żołnierze z I pułku przekraczają przeciętny wskaźnik w przypadku takich cech, jak dobry stosunek do ludzi, tolerancja, gorliwość w pełnieniu służby Bożej. Żołnierze z MSW wychodzą ponad przeciętną w podkreśleniu wykształcenia kapłana i potrzeby jego dostosowania się do współczesności. Żołnierze młodszy i starszy mają podobne poglądy na temat współczesnego kapłana.

¹⁸ L. D i n g e m a n s. *Przyczynek do socjologii powołań*. W: *Socjologia religii. Wprowadzenie*. Red. F. Houtart. Kraków 1962 s. 157.

Tab. 9. Resort wojskowy i staż a opinie o księżach

Kategoria odpowiedzi	Resort wojskowy		Okres służby		Razem
	MON	MSW	Młodszy	Starszy	
Najbardziej pożądane cechy księdza:					
Tolerancja i wyrozumiałość	20,2	10,7	19,8	14,3	15,5
Dobry stosunek do ludzi	43,1	29,5	35,3	36,6	36,3
Wykształcenie	6,5	11,5	6,0	9,8	9,0
Gorliwość religijna	19,8	15,7	23,3	16,2	17,8
Dostosowanie się do współczesności	5,0	7,3	6,0	6,1	6,1
Inne	4,2	3,8	2,6	4,4	4,0
Brak zdania	7,6	9,6	6,9	9,1	8,6
Brak odpowiedzi	14,1	15,7	12,9	15,5	14,9
Najczęściej zarzucane księżom wady:					
Materializm i chciwość	55,3	44,4	53,4	48,9	49,9
Pijaństwo	15,3	14,2	12,1	15,5	14,7
Rozpusta	19,8	16,1	19,0	17,7	18,0
Zacofanie i ciasne poglądy	15,6	11,5	8,6	15,0	13,6
Brak tolerancji	21,0	11,5	12,1	17,4	16,3
Nieszanowanie ludzi	17,9	9,6	11,2	14,5	13,8
Inne	5,7	6,1	3,4	6,6	5,9
Nie umiem powiedzieć	11,5	16,5	12,1	14,5	14,0
Brak odpowiedzi	15,3	14,2	19,8	13,3	14,7

Miejsce zamieszkania respondentów nie wprowadza istotnych rozróżnień odnośnie do cech pożądanych u współczesnego kapłana. Preferuje się jego dobroć i życzliwy stosunek do ludzi. Ten postulat znacznie częściej zgłaszają mieszkańcy wiosek i małych miast. Doceniają też oni częściej gorliwość kapłańską w pełnieniu służby Bożej. We wszystkich kategoriach pochodzenia społecznego jednakowo docenia się dobroć kapłana, jego tolerancję i życzliwość, potrzebę dostosowania się do współczesności. Znacznie jednak wyższy wskaźnik od przeciętnego uzyskuje gorliwość w sprawach religijnych wśród respondentów z rodzin robotniczych i chłopskich. Pochodzący z rodzin inteligentnych bardziej zwracają uwagę na wykształcenie.

Preferencja naturalności cech w modelu księdza, który podzielają badani, nie musi oznaczać przeciętności i minimalizacji wymagań pod adresem duchowieństwa ani też laicyzacji wiernych. Jest ona raczej wyrazem postępującej demokratyzacji także w Kościele oraz przejawem spadku autorytetu „urzędowego” kapłana¹⁹

Tab. 10. Cechy społeczne a opinie o księżach

Kategoria odpowiedzi	Miejsce zamieszkania		Pochodzenie społeczne			Razem
	Miasto	Wieś	Inteligentne	Robotnicze	Rolnicze	
Najbardziej pożądane cechy księdza						
Tolerancja i wyrozumiałość	14,6	16,5	13,9	15,5	15,9	15,5
Dobry stosunek do ludzi	33,4	39,3	36,7	35,4	37,7	36,3
Wykształcenie	9,1	8,3	10,1	9,5	2,9	9,0
Gorliwość w służbie Bożej	16,9	19,4	13,9	18,3	20,3	17,8
Dostosowanie do współczesności	5,2	6,3	5,1	6,3	5,8	6,1
Inne	5,5	1,5	5,1	3,0	7,2	4,0
Nie umiem powiedzieć	9,1	8,3	6,3	9,0	10,1	8,6
Brak odpowiedzi	16,9	12,1	25,3	13,6	8,7	14,9
Najczęściej zarzucane księżom wady						
Materializm, chciwość	54,2	44,7	62,0	49,3	42,0	49,9
Pijaństwo	17,9	9,2	21,5	14,2	7,2	14,7
Rozpusta	21,4	12,1	22,8	17,4	13,0	18,0
Zacofanie, ciasne poglądy	18,5	5,8	21,5	13,1	5,8	13,6
Brak tolerancji	19,2	11,7	22,8	15,5	11,6	16,3
Nieszanowanie ludzi	16,9	9,2	26,6	11,2	13,0	13,8
Inne	7,1	3,4	7,6	5,2	5,8	5,9
Nie umiem powiedzieć	12,3	16,5	8,9	14,7	17,4	14,0
Brak odpowiedzi	10,4	20,9	6,3	14,7	23,2	14,7

¹⁹ J. M a r i a ń s k i. *Dynamika przemian* s. 396.

Odpowiedź na pytanie, jaki obraz kapłana mają badani, można uzupełnić, sondując opinie na temat cech niepożądanych u kapłana. Połowa badanych zarzuca księżom głównie materializm i chciwość. Innym poważnym zarzutem, który wysuwa 18% badanych, jest nieprzestrzeganie celibatu. Dalej znajdują się takie zarzuty, jak brak tolerancji – 16,3%; pijaństwo – 14,7%; nieszanowanie ludzi – 13,8%; zacofanie i ciasne poglądy – 13,6%.

Współczynnik korelacji rang wskazuje na istotne zróżnicowanie powyższych poglądów ze względu na formację wojskową ($Rho = 0,634$; $p < 0,05$). Bardziej krytyczni są wobec księży żołnierze formacji MON. W takich zarzutach, jak materializm i chciwość, nieszanowanie ludzi oraz brak tolerancji przekraczają oni znacznie przeciętny wskaźnik. Mając na uwadze fakt, że na ogół uzyskują wyższe wskaźniki religijności, należałoby przypuszczać, że ich osąd nie jest przejawem wrogości, lecz pewnej troski o wyższy poziom duchowieństwa. Opinie na temat cech niepożądanych u kapłana są zbliżone w starszej i młodszej generacji żołnierzy.

W zespole cech społecznych model kapłana ujmowany od strony negatywnej różnicuje się w zależności od pochodzenia terytorialnego badanych. Rozkład danych upoważnia do twierdzenia, że im bardziej otwarte i zróżnicowane środowisko, tym większa krytyka pod adresem księży. Ogólnie można powiedzieć, że mieszkańcy wsi są bardzo powściągliwi w krytykowaniu kapłana oraz częściej unikają wypowiedzi na ten temat. Posądzanie o materializm i chciwość uzyskuje znacznie wyższy niż przeciętny wskaźnik u mieszkańców miast, którzy też częściej zarzucają księżom pijaństwo, rozpustę, zacofanie, nieszanowanie ludzi. W odniesieniu do kategorii pochodzenia społecznego zauważa się, że pochodzenie inteligenckie sprzyja większemu nasileniu krytyki księży. Ci badani – znacznie częściej niż cała populacja – zarzucają księżom chciwość, pijaństwo, zacofanie, ciasne poglądy, nieszanowanie ludzi. Pochodzący z rodzin chłopskich są bardziej powściągliwi w swoich opiniach.

Szersze opisanie modelu „idealnego kapłana”, akceptowanego w środowisku badanych wojskowych, wymagałoby użycia większej liczby wskaźników. Z tego, co zostało opisane, za najważniejsze uznaje się dwie cechy: ksiądz powinien być przede wszystkim „ludzki” i dobry dla wszystkich, winien też zdecydowanie zdystansować się od graniczącego z chciwością zabiegania o sprawy materialne. Ważna jest także jego gorliwość i troska o sprawy religijne. Osobiste życie księdza, jak również jego wykształcenie i umiejętność dostosowania się do współczesności, w mniejszym stopniu interesuje badanych.

*

Zaprezentowany obraz religijności żołnierzy pozwala stwierdzić, że w świadomości badanych coraz silniejsza jest tendencja do wspólnotowego pojmowania Kościoła, co potwierdza przyjętą hipotezę. Pod względem poczucia związku z Kościołem wyróżniają się zwłaszcza dwa stanowiska: orientacja na parafię i na Kościół powszechny. Mniej natomiast akcentowana jest wspólnota Kościoła w Polsce oraz wspólnota diecezjalna. Niepokojący jest fakt, że więcej niż co dziesiąty badany żołnierz nie identyfikuje się z żadną grupą religijną. Tylko jedna trzecia badanych żołnierzy czuje się mocno związana ze swoją parafią wojskową, a korzystanie z jej usług religijnych motywowane jest raczej praktycznymi względami (kościół blisko położony). Postawa wobec kapłanów nie jest zbyt spójna. Prawie trzy czwarte badanych dostrzega rolę kapłana we współczesnym społeczeństwie, ale tylko nieco więcej niż jedna dziesiąta wyraża chęć posiadania księdza w rodzinie. Blisko połowa badanych ogranicza rolę księdza wyłącznie do spraw religijnych, a tylko jedna piąta jest gotowa obdarzyć go zaufaniem, dzieląc się osobistymi problemami. W modelu kapłana podkreśla się jego dobroć i życzliwość, natomiast najbardziej nie toleruje się chciwości. Gorliwość religijna kapłana schodzi na dalszy plan.

Największe różnice w postawach wobec duchowieństwa i instytucji religijnych zależą od miejsca zamieszkania i pochodzenia społecznego badanych wojskowych. Bardziej zwracają uwagę na religijną postawę kapłana i bardziej powściągliwi w jego krytykowaniu są mieszkańcy wsi. Potwierdza się tu przyjęta hipoteza, że pochodzący z rodzin chłopskich oraz mieszkający w bardziej zamkniętych środowiskach społecznych wykazują intensywniejszą więź z instytucjami i przywódcami religijnymi. Nie potwierdza się natomiast druga z przyjętych hipotez. Okazuje się bowiem, że w większości omawianych wyżej problemów zmienne związane z charakterem i okresem służby wojskowej nie mają znaczenia. To stwierdzenie przeczy wynikom badań nad postawami wojskowych wobec religii, prowadzonym w Polsce socjalistycznej. Uzyskane tam dane wskazywały na duży wpływ służby wojskowej na laicyzację żołnierzy²⁰ W świetle omówionych tu badań należy stwierdzić, że czas zaprogramowanej laicyzacji w Wojsku Polskim zakończył się. Do czynnej służby przychodzi młodzież, która przynosi ze sobą światopoglądowe orientacje i wartości podzielane we współczesnym społeczeństwie. Dusz-

²⁰ C z e r w i ń s k i, jw. s. 47-69.

pasterstwo wojskowe musi więc wypracować adekwatny do obecnej sytuacji program pastoralnej troski o żołnierzy. Zadanie to wymaga dalszych socjologicznych badań tego środowiska.

SOLDIERS' RELIGIOUS LIFE IN THE COMMUNITY

S u m m a r y

The paper deals with the communitarian religious life of the soldiers conscripted to elitist military units. It is determined, among other things, by a conception of the Church in subjects' awareness, their identification with a religious group and their relationship to the clergy. More than half of the respondents identify themselves the Church with a fellowship of the People of God; one third of them see in it only an institution or a worldwide organization. In the subjective identification with a religious group they most often list their parish and the universal Church, and less their diocese or the Church in Poland. One third of them feel strongly bound with their military parish. Generally speaking, their attitude to their religious leaders is positive. Almost 75% of the subjects see the need for a priest in the today world; half of them reduce his function only to religious matters. The most desirable priest are those who are good and kind; most often they accuse him of materialism and greed.

Social origin and place of residence make soldiers' viewpoints more varies than their time and character of military service. This means that their religious attitude, as it was formed in their families, remains stable under specific military conditions.

Translated by Jan Kłos